

Frank Tibor

LIBERÁLIS CENZOR METTERNICH MAGYARORSZÁGÁN: RESETA JÁNOS

A Metternich-éra cenzúrája a Szent Szövetség elvi, politikai és társadalmi szabályainak és értékeinek megerősítésére törekedett, hogy elejét vegye új forradalmak kitörésének. Ám a cenzúra modernizációja már e korszakot megelőzően, a 18. század második felében megkezdődött, Mária Terézia és II. József idején, a felvilágosult abszolutizmus jegyében.¹ A császárnő és tanácsadói fektették le annak a reformnak alapjait, melyet az 1780-as években Joseph von Sonnenfels, Gerhard van Swieten és Karl von Zinzendorf szelleme hívott életre, s melynek nyomán „divatba jött” a progresszió a birodalomban.² Az 1781 és 1791 között Gottfried van Swieten báró (1733-1803) által vezetett bécsi *Studien- und Bücherzensur-Hofkommission* bizonyos fokú világi humanizmust képviselt.³

A közvélekedéssel és az utólagos általánosítással ellentétben, a cenzorok nem voltak titkos ügynökök vagy kémek: tisztességes és tiszteleltre méltó foglalkozás volt a Könyvbíráló Főhivatalban dolgozni, mely munkatársaitól több nyelv ismeretét követelte meg, alapos tájékozottságot kívánt a korszak eszméit illetően - és nagyon sok munkát. Nem volt joguk önálló döntések meghozatalára, észrevételeiket jelenteniük kellett a Helytartótanácsnak, mely az egyedi esetekben döntéseket hozott.⁴

A cenzorok tekintélyes férfiak voltak, többnyire helyi egyetemek professzorai vagy felszentelt papok. Bár nem kaptak jó fizetést, de kárpótolta őket, hogy volt bizonyos hatalmuk és társadalmi státusuk a félelmetes Habsburg kormányzatban.⁵

Az 1839/40-es magyar Országgyűlést követően változott a cenzúra jellege. A mégoly keményen dolgozó, ám egyetlen *ensor regius* a gyorsan szaporodó könyvek, újságok, folyóiratok és színművek elbírálására nem bizonyult elegendőnek. Az izmosodó magyar irodalom már sok jól képzett szakembert igényelt, akik tipikusan a nemességből kerültek ki és léptek a Helytartótanács szolgálatába.⁶ A cenzorok csapata 1840-ben állt munkába, s feladatuk nem csupán a kéziratok elbírálása volt. A 40-es évek cenzúrájának figyelme kiterjedt a könyvkereskedelemre,

¹ *Sashegyi Oszkár*: *Zensur und Geistesfreiheit unter Josef II* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958); *Sashegyi Oszkár*: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800–1830* (Budapest, 1938). Vö. *H. Balázs Éva*: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen* (Budapest: Magvető, 1987), 52–112.

² *Derek Beales*: *Joseph II, Vol. I: In the Shadow of Maria Theresa 1741–1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 473–474.

³ Mályuszné Császár Edit, szerk.: *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)* (Budapest: Gondolat, 1985), 5.

⁴ Mályuszné Császár Edit, szerk.: i. m. 7.

⁵ Uo. 7.

⁶ Uo. 27–28.

beleértve a nem kívánt áramlatokhoz tartozó könyvek aktív és előrelátó ismeretét és ellenőrzését is.

Noha az 1848-at megelőző idők cenzúráját jó néhány szempontból tanulmányozták már,⁷ s 1985-ben Mályuszné Császár Edit a cenzúrahivatal működésének számos dokumentumát is közzétette, érdemes az ismert nevű és sokszor emlegetett Reseta János professzor különös esetét behatóbban megvizsgálni. Az ő iratait, többnyire a hozzá mint cenzorhoz intézett felsőbb utasításokat a Magyar Országos Levéltár őrzi két nagy kötetben, a Helytartótanács iratai között (C 121).⁸ Érdemes lenne a Reseta-hagyatékot a maga teljességében publikálni, mert az nemcsak egy jól ismert pesti cenzor pályafutását mutatja be, de rávilágít a Metternich-éra magyar értelmiségének problémáira is. A következőkben áttekintjük, hogy mit jelentett Reseta aktív cenzori működése, s milyen tipikus problémákat kellett megoldania. Mindaz, amit itt bemutatunk, egy későbbi részletes életrajz alapjául szolgálhat.

Reseta János (1776-1862) Székesfehérvárott született, a középosztályhoz tartozó családban. Virág Benedek, a korszak ünnepeelt költője volt tanítója. Iskoláinak befejeztével Reseta maga is tanította előkelőbb családok gyermekeit, majd a német nyelv és irodalom professzora lett a pesti egyetemen.⁹ Hozzávetőleg ekkor, 1832-ben kezdődött cenzori működése is, melyet az 1848-as forradalomig folytatott.¹⁰ Resetát jóindulattal említi Jókai Mór, mint aki liberális gondolkodású ember volt, és igyekezett a forradalmi gondolkodású Petőfit is segíteni.¹¹ Visszatekintve, Reseta inkább a születőben lévő magyar nemzeti irodalom támaszának látszik, nem pedig kerékkötőjének.¹²

A Reseta-iratok hasznos adalékokat tartalmaznak annak megértéséhez, hogy miként működött és milyen módszerekkel dolgozott a Könyvbíráló Főhivatal az 1840-es években.¹³ A Hivatal először is minden újonnan létrehozott lapot vagy klubot arra kötelezett, hogy ún. *alaprajzot* vagy *előrajzot* nyújtson be a cenzúrahathoz, vagyis irányelveket fektessen le, amelyek alapján a későbbiekben a Hivatal az adott lap vagy klub tevékenységét megítélte.¹⁴ A lapokban szigorúan tilos volt közölni bármit, ami „az alaprajzilag kiszabott határákörén túlterjeszked[ett]”, és ha ez mégis megtörtént, a Hivatal szemrehányást is tett

⁷ Kovács Magda: „Fejezetek a cenzúra reformkori történetéből, in: Lukácsy Sándor és Varga János, szerk.: Petőfi és kora (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), 249–287.; Julius Marx, „Metternich als Zensor,” Jahrbuch des Vereins der Geschichte der Stadt Wien, Band 9, 1954; Julius Marx, „Die österreichische Zensur im Vormärz,” Österreich Archiv, Wien, 1959; Julius Marx, „Die Zensur der Kanzlei Metternich,” Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, IV, Heft 2, 1951.

⁸ Frank Tibor: Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 21–27.

⁹ Mályuszné Császár Edit, szerk.: i. m. 48–49, 56–57.

¹⁰ Reseta sok éves cenzori működéséről ld. Havas József Reseta Jánosnak, 1845. január 17. Reseta János iratai, Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, C 121, 2. k., 2.

¹¹ Jókai Mór: Az én életem regénye (Budapest, 1912), idézi Mályuszné Császár Edit, szerk.: i. m. 56–57. Vö. Martinkó András: „Petőfi útja a győri Hazánkhoz,” in: Lukácsy Sándor és Varga János, szerk.: Petőfi és kora, i. m. 85–86.

¹² Martinkó András: i. m. 86.

¹³ A Metternich-korszak bécsi cenzúrájának iratait ismételtlen igyekeztem felkutatni a Polizeihofstelle irathagyatékában, az Allgemeines Verwaltungsarchivban és a Haus-, Hof- und Staatsarchivban, Bécsben. Az idevágó iratok legnagyobb része azonban a Justizpalast 1927. évi égésekor megsemmisült vagy súlyosan megsérült s így ma már nem vagy alig kutatható.

¹⁴ Szögyény László Reseta Jánosnak, 1845. január 31. C 121, 2. k., 7.; Szögyény László Reseta Jánosnak, 1845. május 31., C 121, 2. k., 36.

Resetának.¹⁵ A híreket, de főként a kiemelkedően fontos tudósításokat hiteles forrásokra kellett alapozni, amelyeket aztán hivatalos kérésre bizonyítani kellett.¹⁶ Miután a cenzor változtatott a cikk tartalmán, tilos volt ahhoz hozzányúlni, a szöveget kiegészíteni, azon módosítani. A liberális napilap, a *Pesti Hírlap* szerkesztőségét nyomatékosan figyelmeztették, hogy vegyék nagyon komolyan ezeket az irányelveket: Szalay László szerkesztőtől azt követelték, hogy tanulmányozza a Könyvbíráló Főhivatal utasításait, majd írja alá a papírokat, noha ő mindenféle vádat tagadott.¹⁷ A nyomtatott anyagok magáncélra történő kiadását például Szerelmei Miklós litográfiáinak esetében néha csak azzal a megszorítással engedélyezték, hogy azok „nyilvános hirdetése, és áruba bocsátása [-] tilalmaztatik”.¹⁸

Szigorúan tiltották a külföldi könyvek Magyarországra hozatalát, és a csempészeket azonnal jelenteni kellett a hatóságoknak.¹⁹ Amikor egy tiltott könyv külföldön megjelent, majd az országba becsempészték, a cenzor jogai és kötelességei közé tartozott a könyvadások kilétének kinyomozása, a raktári példányok elkobozása és azoknak a kiadás helyére és/vagy a cenzori hivatalba történő eljuttatása. Amíg egy könyv kiadását nem engedélyezték, a cenzor feladata volt, hogy további intézkedésig minden kinyomtatott példányt zár alatt tartson.²⁰ Számos ilyen ügyet ismerünk. Valószínűleg ez lett a sorsa az egyik legfontosabb antifeudális értekezésnek, az *Anti-úrbérváltságnak*, amelyet 1846-ban Otto Wigand adott ki Lipcsében,²¹ emellett Zerffi Gusztáv *Kunterbunt* című, szintén Lipcsében kiadott művének; és Altraroche *Reformation und Revolution* című könyvének, amelyet August Schultz adott ki Breslauban [magyarul: Boroszló, ma Wrocław].²² Lipcsében nyomtatták és adták ki a legtöbb másként gondolkodó könyvét,²³ mint például John Paget *Hungary and Transylvania*²⁴ című művének magyar fordítását (*Magyarország és Erdély*), amelyet miután becsempészték erős hivatalos elutasítás fogadott. Ilyen esetekben a cenzori hivatal ahhoz a „kétes, tilalmas, illetve

¹⁵ Czech János Reseta Jánosnak, 1845. augusztus 6., C 121, 2. k., 49.

¹⁶ Havas József Reseta Jánosnak, 1845. január 17., C 121, 2. k., 1. „Legelső magyar intézvény mellyet vettem Januarius 17^{én} 1845,” jegyezte fel Reseta cenzor erre az iratra. Ez fontos dokumentum: a mindennapi bürokrácia tanúságtétele arról, hogy 1845. januárjától megszűnt a latin mint magyarországi államnyelv. Vö. Szekfü Gyula, szerk. és bev.: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848* (Budapest: Magyar Történelmi társulat, 1926). – Hálás vagyok unokabátyámnak, Détsky Mihály építészettörténésznek és klasszika-filológusnak az 1844 végéig latin nyelven keletkezett dokumentumok értelmezéséhez nyújtott segítségéért.

¹⁷ Szögyény László Reseta Jánosnak, 1845. február 24., C 121, 2. k., 11. Szalay jegyzetének keltezése február 25.

¹⁸ Szögyény László Reseta Jánosnak, 1845. július 11., C 121, 2. k., 41.

¹⁹ Czech János Reseta Jánosnak, 1846. október 23., C 121, 2. k., 140.

²⁰ Gróf Zichy Ferencz Reseta Jánosnak, 1847. október 31., C 121, 2. k., 257. E kiadványhoz Szemere Bertalan kért engedélyt.

²¹ Vö. *Hermann Éva*: „Az anti-úrbérváltság megjelenésének története,” in: Lukácsy Sándor és Varga János, szerk.: *Petőfi és kora*, i. m. 289–307.

²² Szögyény László Reseta Jánosnak, 1846. február 20., C 121, 2. k., 98.; Szögyény László Reseta Jánosnak, 1846. február 6., C 121, 2. k., 94. Vö. *Frank Tibor*: *Egy emigráns alakváltásai*, i. m. 21–22.; Szögyény László Reseta Jánosnak, 1846. július 10., C 121, 2. k., 118.

²³ *Karl Glossy*, „Eine Denkschrift der Wiener Buchhändler aus dem Jahre 1845,” *Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft*, 14. Jahrgang (Wien: Carl Konegen, 1904), 224–248.

²⁴ *John Paget, Esq.*: *Hungary and Transylvania; with remarks on their condition, social, political and economical* (London, John Murray, 1839), I–II. kötet.

megengedett” könyveket tartalmazó listához folyamodott, amely abban az időszakban a cenzorok munkáját szabályozta.²⁵

A fenti esetek egyikében sem engedélyezték a könyvek kiadását a Habsburg Monarchiában. Számos német kiadó, mint például Otto Wigand, a Reclam, Jr. és a Vereins Verlags-Buchhandlung kiadványainak terjesztését szigorúan tiltották.²⁶ A demokratikus és forradalmi szellemet szító külföldi értekezéseket ellenőrizték és rajta voltak, hogy az ilyesféle „demokratikai szellemben [készített káté] [-] sehol helyt ne találhasson”.²⁷ A Hermann Püttmann által kiadott *Prometheus* című folyóiratot vétkesnek találták „nyilvános lázadásra izgató és kommunizmust terjesztő” tanainak publikálása bűnében, és behozatalát ugyancsak mereven tiltották. Ha mégis akadt volna belőle egy-két példány, azokat el kellett kobozni és a példányokat be kellett küldeni a Könyvbíráló Főhivatalba.²⁸

Reseta általában a Hivataltól kapott és közvetített utasításokat arra vonatkozóan, hogy pontosan mit kell megváltoztatni egy-egy szövegben. A *Byron Lord élete és munkái* című gyűjteményben több módosítást eszközöltek a „Manfred”, és egy fontos változtatást a „Mazeppa” szövegén, ahol a „Menybe adatvák, ám de...” szavakat a „Szolgálhatnak ugyan, de...” kifejezésre cserélték (p. 17), ami valószínűleg inkább volt az Egyház kedvére való. A „Szentecs” [szent] szót a kevésbé zavaró „Lényei”-vel cserélték fel (23. o.). Az *Eszmék a' koponyatan köréből* című könyvben végrehajtott változtatások és kihagyások arra utalnak, hogy a cenzúra igyekezett a börtönökre, illetve a veleszületett bűnözői hajlamra történő negatív utalásokat elkerülni.²⁹ Amikor a Könyvbíráló Főhivatal az *Eszmék a' koponyatan köréből* című művel foglalkozott, kinyilvánították, hogy a történelmi témájú szövegeket csak akkor kell cenzúrázni, „ha azok a jelen idők, alkotmányok 's főnálló közrendeletekre vonatkozó politikai okoskodások szövésére használtak”.³⁰ Itt utaltak a Habsburg Monarchia cenzorai számára irányelveket szolgáló Könyvbíráló Főhivatal központi utasítása 11. paragrafusának (b) bekezdésére. Jellemzőbb volt a törvény és a törvényesség fogalmát övező változtatás-sorozat Hetényi János *Robot és dézsma*³¹ című könyvében, ahol a „jog”, „jogszeres” [törvényes], „jogszerűtlen” és „jogtalan” kifejezéseket törölték a 30., 37., 42., 60., 68., 74., 109. és 111. lapon, az „elnyomás” szót pedig kihúzták a 30. lapról. Tanulságosak a tiltott szavak helyettesítésére előírt kifejezések: „kor- és jogszeres” helyett „korszerű” (42. l.), „jogszerűtlen” helyett „okszerűtlen” (74. l.), „jogtalan” helyett „méltánytalan” (37. l.), „nem helyeselhető” (109. l.) vagy „nyomasztó”

²⁵ Báró Mednyánszky Alajos Reseta Jánosnak, 1842. január 19., C 121, 1. k., 51.

²⁶ Szögyény László Reseta Jánosnak, 1846. június 19., C 121, 2. k., 114.

²⁷ Czech János Reseta Jánosnak, 1846. október 30., C 121, 2. k., 141. r-v. Ezt a röpiratot Versailles-i emigrációban élő lengyelek terjesztették, „az ellenzéki párt felekezetének gyarapítása – úgy a' szegényebb nemesek és parasztoknak részére leendő hódítása végett”. A traktátus a cenzúra hivatal értesülése szerint „nem sokára magyar oláh és tót nyelven kinyomatandó, és számtalan példányban csekély áron vagy ingyen valamint szinte a' nép csábítására számított 's mindenek előtt, kivált az ország határain kiosztandó röpiratok terjesztendőik legyenek.”

²⁸ Aláírás nélküli utasítás Reseta Jánosnak, 1847. április 23., C 121, 2. k., 207. r-v.

²⁹ Szögyény László Reseta Jánosnak, 1845. május 23., C 121, 2. k., 30. r-v.

³⁰ Uo.

³¹ Hetényi János, Királyi Pál, Ploetz Adolf, *Robot és dézsma* erkölcsi és anyagi, mező- és státuszgazdasági tekintetben (Pest: Beimel, 1845). Három pályamunka.

(111. l.). A „dogma” szót „állítás”-ra cserélték a 121. lapon.³² Trattner és Károlyi 1847. évi nemzeti kalendáriumában a „barát” [szerzetes] szót ki kellett hagyni a „mely hasonlított a barát csuklyához” részmondattól, s helyette a „mely csuklyához hasonlított” fogalmazást írták elő.³³ Alexis de Tocqueville *A' democratia Amerikában* című művének Fábíán Gábor-féle fordítását alaposan cenzúrázták, így az csupán számos kihagyással és változtatással kerülhetett nyomdába.³⁴

Ha egy könyvet nem lehetett „egyszerűen engedélyezni vagy kellően ki-gyomlálni”, mint például Georges Sand *Mauprat* című regényének magyar fordítását, annak kiadásával felhagytak. A *Mauprat* esetében ezt azért javasolták, mert „erkölcsi szempontból frivol és szabados” tendenciájúnak találtatott.³⁵ 1846 közepétől a *Le Charivari* francia satirikus hetilapot sem lehetett az országba behozni, „az újabb időkben minden korlátot túlhágó rágalmazási iránya miatt”.³⁶

A forradalom előtti Magyarország reformmozgalmának vezetőit kínosan alapos cenzúrának vetették alá. 1841-ben Reseta János azt az utasítást kapta, hogy a Könyvbíró Főhivatal számára „pro vagy kontra” készítsen összefoglaló értékelést a gróf Széchenyi István által kiadott *A' Kelet népe* című munkáról.³⁷ Resetának meghagyták, hogy még a cenzúrázás előtt juttassa el Kossuth Lajosnak *A' Kelet népéről*³⁸ szóló dörgedelmét gróf Széchenyi Istvánhoz.³⁹ Széchenyi saját, a Tisza szabályozásáról szóló munkájával kapcsolatban is megkövetelték a cenzúrárt.⁴⁰ A cenzúrázás során ugyanakkor bizonyos mértékű egyensúlyra való törekvés is megfigyelhető volt. Míg Kossuth *Pesti Hírlapba* írt cikkeit azzal a fel-tétellel adhatták ki újra külön röplapokon vagy füzetekben, ha egyesével újra-cenzúrázzák őket,⁴¹ a Pest megyei megyegyűlés előtt elmondott beszédét pedig csupán megcsonkítva adhatták ki,⁴² a „Kossuth politikai életrajza” című, Balogh László tollából származó írást nyomtatásra alkalmatlannak ítélték, mert hangvételét túlságosan is marónak és gúnyosnak találták.⁴³

A politikai szempontok teljesen nyilvánvalóan szerepet játszottak a politikai életről, a kormányról és a pártokról szóló könyvek esetében. „Semmi ollyas, mi a' fennálló szabályokkal összeférhetlen, át ne bocsáttassék” – utasította Szögyény

³² Czech János Reseta Jánosnak, 1845. július 18., C 121, 2. k., 47. r-v.

³³ Czech János Reseta Jánosnak, 1846. augusztus 28., C 121, 2. k., 131.

³⁴ Utasítás Reseta Jánosnak, 1842. október 21., C 121, 1. k., 130.; vö. Karácsonyi Mihály Reseta Jánosnak, 1841. február 12., C 121, 1. k., 2.; Beke Kálmán Reseta Jánosnak, 1841. június 15., C 121, 1. k., 103. Ld. *Tocqueville Elek: A' democratia Amerikában. A' francia eredetiből fordította Fábíán Gábor, I-II. kötet* (Budán: A' Magyar Királyi Egyetemnél, 1841).

³⁵ Utasítás Reseta Jánosnak, 1842. augusztus 19., C 121, 1. k., 120. Beterjesztve 1842. július 3-án.

³⁶ Szögyény László Reseta Jánosnak, 1846. július 2., C 121, 2. k., 119.

³⁷ Beke Kálmán Reseta Jánosnak, 1841. június 15., C 121, 1. k., 13.

³⁸ *Gróf Széchenyi István: A' Kelet népe* (Pesten: Trattner—Károlyi, 1841)

³⁹ Beke Kálmán Reseta Jánosnak, 1841. július 2., C 121, 1. k., 15. Vö. Kossuth Lajos, *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak. Közli Ferenczi Zoltán* (kiad.): *Kelet Népe* (Budapest, 1925, repr.1986). Ehhez ld. *Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban* (1. kiadás Budapest: Antiqua, 1946; 2., bővített kiadás, Budapest: Osiris, 2002), VI. fejezet: *Küzdelem Széchenyivel*, 276–316. A vita szép feldolgozását adta Lackó Mihály is: *Széchenyi és Kossuth vitája* (Budapest: Gondolat, 1977).

⁴⁰ Szögyény László Reseta Jánosnak, 1845. december 27., C 121, 2. k., 88.

⁴¹ Utasítás Reseta Jánosnak, 1843. szeptember 15., C 121, 1. k., 186.

⁴² Czech János Reseta Jánosnak, 1847. május 29., C 121, 2. k., 217.

⁴³ Szögyény László Reseta Jánosnak, 1845. február 28., C 121, 2. k., 12.

László Reseta Jánost, amikor az ellenzéki Szalay László *Statusférfiak és szónokok könyve* című művének kiadásáról tárgyaltak.⁴⁴ Szögyény egy másik esetben azt találta mondani, hogy a cenzúra akkor kezd érdeklődni a törvények iránt, amikor a cenzorok olyan változtatásokat indítványoznak, amelyek esetleg kihatnak a hatályos magyar törvényekre.⁴⁵ A Könyvbíráló Főhivatal Benjamin Constant A' *politikai ellenhatások* címen Halimbai Sándor által magyarra fordított művével⁴⁶ kapcsolatban is kihagyásokat javasolt, és nyíltan Reseta tudomására hozta, hogy a pesti ellenzéki klubról nem eshet szó, és az embereket fel kell szólítani, hogy ne vegyenek részt ellenzéki mozgalomban.⁴⁷

Az 1840-es évek legemlékezetesebb eseteinek egyike Táncsics Mihály (ekkoriban még Stancsics Mihály) *Népkönyv* című kiadványa (Pest: Emich, 1842; Lipcse: Keil, 1846).⁴⁸ Táncsics korábbi műveit, mint például a *Földművelési ipar ébresztésének egyetlen módját* már üldözték a cenzorok,⁴⁹ akik 1842-es új, bujtogató könyvének egyes részeit már korábban visszadobták.⁵⁰ A puszta tény, hogy a könyv „pro plebe destinatione” azaz „a nép számára” készült, gyanússá és veszélyessé tette, így elképzelhetetlen volt azt a nyomdától távol nem tartani.⁵¹ 1845-ben Táncsics újabb kéziratáról, a „Fővárosi reform”-ról rendelkezett úgy a Könyvbíráló Főhivatal, hogy „jelen munka kárhözatos elvei 's iránya amiatt a' kinyomtatástól elmozdítatott”.⁵² Táncsics *Népkönyvét* továbbra is fokozottan veszélyesnek titulálták, és a cenzori hivatal világossá tette, hogy még reklámozni is csak a hatóság előzetes engedélyével lehet.⁵³ „Ezen minden tekintetben botránys tartalmú és legveszedelmesebb irányú 's a' köznép ámitására és ingerlésére czélzó röpirat[ot]” könyvet szintén Lipcsében adta ki Ernst Keil 1846-ban és onnan csempészték az országba. Resetának nemcsak az volt a dolga, hogy minden példányt elkobozzon: a könyvkereskedőket is figyelmeztetnie kellett, hogy „a könyvbíráló főhivatal [-] még könyvárusi szabadalmuktoli megfosztatásukat is illető helyen szorgalmazni és kieszközölni el nem mulasztandja”, azaz könyvárusi engedélyük forgott kockán.⁵⁴ A *Népkönyvet* annyira veszélyesnek ítélték, hogy Resetának el kellett rendelnie, hogy a kereskedők bemutassák eredeti árulistájukat, amelyekből végül fény derült a csempészek

⁴⁴ Szögyény László Reseta Jánosnak, 1845. október 17., C 121, 2. k., 74. r-v.

⁴⁵ Szögyény László Reseta Jánosnak, 1845. május 23., C 121, 2. k., 39.

⁴⁶ Szögyény László Reseta Jánosnak, 1845. május 31., C 121, 2. k., 37. Benjamin Constant: A' *politikai ellenhatások*. Ford. Halimbai Sándor (Pest: Trattner—Károlyi, 1845)

⁴⁷ Czech János Reseta Jánosnak, 1847. június 16., C 121, 2. k., 223.

⁴⁸ Táncsics és a cenzúra kapcsolatára ld. *Kovács Magda*, „Fejezetek a cenzúra reformkori történetéből”, in: Lukácsy Sándor és Varga János, szerk.: *Petőfi és kora*, i. m. 273–287.; vö. *Eva Hermann*, „Die Geschichte der Schrift Sajtószabadságról nézetei egy rabnak von Mihály Táncsics. Ein Beitrag zu den deutsch-ungarischen buchhändlerischen Beziehungen im Vormärz,” in: *Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen* (Berlin: Akademie Verlag, 1969), 214–231.; Mályuszne Császár Edit, szerk.: i. m. 235–239.

⁴⁹ Báró Mednyánszky Alajos Reseta Jánosnak, 1842. március 14., C 121, 1. k., 69.

⁵⁰ Beke Kálmán Reseta Jánosnak, 1842. július 29., C 121, 1. k., 69.

⁵¹ Beke Kálmán Reseta Jánosnak, 1842. augusztus 19., C 121, 1. k., 118.

⁵² Szögyény László Reseta Jánosnak, 1845. október 3., 1845, C 121, 2. k., 69. Vö. Mályuszne Császár Edit, szerk.: i. m. 239.

⁵³ Czech János Reseta Jánosnak, 1846. november 6., C 121, 2. k., 143.

⁵⁴ Czech János Reseta Jánosnak, 1846. november 6., C 121, 2. k., 146.

kilétére.⁵⁵ Ez az eset azt a kérdést is felvetette, hogy valóban Németországban nyomtatták-e ki a veszélyes könyveket, vagy titokban valahol Magyarországon.⁵⁶

A cenzorok más kötelezettségekkel is bírtak. Ahogy az 1840-es évek vége felé az ellenzéki mozgalom egyre jobban előtérbe került, a cenzor feladata lett, hogy a fennhatósága alá tartozó szerkesztőségekben megakadályozza a kisstílusú versengés és a csoporton belüli rivalizálás kifejlődését, valamint a személyeskedést. Ez az intézkedés volt hivatott elérni, hogy „a’ szerkesztőségeknek egymásközi jellem sértő személyeskedéseik, mind a’ más egyes személyek, testületek, közintézetek osztályok, ‘s nemzetiségek ellen irányzandó gyűlöletes és sértő vagy éppen ingerlő kifakadások teljesen eltávolíttassanak.”⁵⁷ A cenzornak meg kellett fékeznie az újságokban eluralkodott „csipős, gúnyos, és izgató” hangnemet.⁵⁸ A lapok alkalmanként visszafelé betűzték ismert emberek neveit, és majdhogynem egyhangúlag úztek gúnyt belőlük és tették őket nevetségessé. Stílusuk néha nem csupán túlságosan személyeskedő, hanem roppant sértő is volt, és a cenzor feladata volt valamiféle egyensúly megteremtése és a kedélyek lecsillapítása.⁵⁹ Szintén az ő kötelességei közé tartozott a hivatalos információk nem kívánt kiszivárgásának megakadályozása. Amikor József főherceg-nádor 1847-ben súlyosan megbetegedett, tilos volt egészségi állapotáról bármilyen hírt is közölni.⁶⁰

A forradalom előtti Magyarországon a cenzúra kiegyensúlyozó szerepet is betöltött, amennyiben megkísérelt bizonyos nemzeti és vallási kisebbségi csoportokat védelmezni. A Könyvbíráló Főhivatal rálelt *Ľudovít Štúr Das neunzehnte Jahrhundert und der Magyarismus* [A 19. század és a magyarizmus] című értekezésének eredeti kéziratára, és mivel azt sértőnek találta a magyarokra nézve, kiadását betiltotta.⁶¹ Resetával tudatták, a Hivatal azt javasolja Štúrnak, hogy a horvátok mellett a szerbeket is méltassa, továbbá írja át a könyv második részét, és mellőzze a nemzeti kisebbségek közötti gyűlölködés taglalását.⁶² Alig egy évré a Könyvbíráló Főhivatal már arra kapott utasítást, hogy ne akadályozza „a’ tót könyvek, és tótokat védelmező iratok” „közöltethetés[e]t”, hacsak nem ellenkeznek „a’ könyvvizsgálat szabályaival”.⁶³

A zsidó asszimiláció kérdése az 1840-es években igen gyakran került napirendre a cenzúra hivatalban.⁶⁴ A Habsburgok bizonyos mértékű védeltséget nyújtottak a Monarchia zsidó népességének, és ebben a Könyvbíráló Főhivatalnak is szerepe volt. A Hivatal határozottan visszautasított minden olyan tanulmányt vagy könyvet, amely ellenséges nézeteket mutatott a zsidókkal szemben vagy megkérdőjelezte emancipációjukat. 1842-ben a cenzorok nem engedték, hogy Pécsy Ferdinánd kiadassa „A zsidók amilyenek voltak, vannak és lenniük kellene,

⁵⁵ Czech János Reseta Jánosnak, 1846. november 15., C 121, 2. k., 148. r-v.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Czech János Reseta Jánosnak, 1847. január 29., C 121, 2. k., 175.

⁵⁸ Czech János Reseta Jánosnak, 1847. június 16., C 121, 2. k., 222.

⁵⁹ Czech János Reseta Jánosnak, 1847. január 15., C 121, 2. k., 168. Vö. *Frank Tibor: Egy emigráns alakváltásai*, i. m. 24–25.

⁶⁰ Czech János Reseta Jánosnak, 1847. január 8., C 121, 2. k., 164, 166 [169].

⁶¹ Mályuszné Császár Edit, szerk.: i. m. 259.

⁶² Karácsonyi Mihály Reseta Jánosnak, 1844. október 11., C 121, 1. k., 239.

⁶³ Czech János Reseta Jánosnak, 1845. július 18., C 121, 2. k., 45.

⁶⁴ Mályuszné Császár Edit, szerk.: i. m. 420–426.

hogy polgárok lehessenek” című kéziratát.⁶⁵ 1844-ben Eördög Emil a „Tájékoztató a zsidóság múltja, jelene és jövője felett” című kézírata „a legmagasabb helyen is elítéltetett, következőképpen a sajtótól egyszerűen távoltartandó”.⁶⁶ Ebben a kérdésben a cenzúra következetes volt. Ugyanebben az évben Puky Simon is visszakapta „A zsidók polgárosítása ügyében, különös tekintettel Magyarországra” című írásának kéziratát azzal a világos üzenettel, hogy „ha csak nem tisztítatik meg a zsidók mindenféle gyalázásától és kigúnyolásától, és a valószínűleg összehordott, az igazságtól a lehető legmesszebb járó piszkolódásoktól nem szabadítatik meg, illetve a sokféle méltatlan kifejezéstől nem mentesítetik”, nem adhatja ki.⁶⁷ Amikor Puky 1844. októberében ismételten a cenzor engedélyéért folyamodott, kéziratát azzal a határozott kifogással utasították el, hogy jelenlegi formájában műve az olvasót még mindig „a zsidó nép megutálására és gyűlöletére ösztönzi, és ennek a népnek a legnagyobb gyalázatát és csúfságát sugallja,” s hogy „még mindig nem vált alkalmassá arra, hogy a zsidók meggyalázására és megszégyenítésére méltánytalanul összehordott, a valóságnak a legnagyobb mértékben ellentmondó gyalázkodásoktól annyira megtisztítottnak és a tömörkedélméltatlan kifejezéstől megszabadítottanak lehetne nevezni.”⁶⁸ Amikor Puky harmadszor is megpróbálkozott kéziratának elfogadtatásával, ismét ugyanilyen kemény és határozott ellenállásba ütközött.⁶⁹ Básty Károly „Rövid értekezés a zsidó emancipáció ügyében” című írása ugyanígy járt, bár a cenzúra hivatalban kétségtől úgy vélték, hogy a művet „provocative” terjesztették be.⁷⁰

A Hivatal ugyanakkor elég óvatosan járt el ahhoz, hogy a másik véglet szószólóit se hagyja teret nyerni. Romy Károly kéziratától „Die Emanzipation der Juden in Ungarn” [A zsidók magyarországi emancipációja] azért tagadták meg a kiadási engedélyt, mert „olyan szellem járja át, amely nem a keresztényeknek a zsidók elleni, hanem ezeknek azok elleni gyűlöletére szolgálhat azáltal, hogy mind az adminisztráció, mind a törvényhozás részéről a zsidók elleni embertelenséget tételezi fel...”⁷¹ Az indokláshoz szokatlanul hosszú hibajavítási javaslati listát is mellékeltek.

Reseta János tizenhat éven keresztül dolgozott cenzorként, míg 1849-ben végleg nyugdíjba nem vonult. 72 évesen, bevallottan a liberális ellenzékkel szimpatizáló egyetemi tanárként valószínűleg megkönnyebbült, amikor a Könyvbíráló Főhivatal részéről gróf Zichy Ferencről a következő, 1848. március 17-i keltezésű, történelmi jelentőségű levelet kapta kézhez:

„Közbejött rendkívüli körülmények folytán úgy intézkedett a’ m. kir. helytartó Tanács: miszerint az előzetes vagy praeventív könyvbírálat és vizsgálat nyomban megszűnjék; és a’ sajtó szabadon működhessen; a’ sajtókihágások vizstrolása irányában az e’ részbeni törvényes intézkedésig szinte annak utján

⁶⁵ Báró Mednyánszky Alajos Reseta Jánosnak, 1842. május 6., C 121, 1. k., 81.; Beke Kálmán Reseta Jánosnak, 1844. február 15., C 121, 1. k., 201.

⁶⁶ Kovács Pál Reseta Jánosnak, 1844. április 3., C 121, 1. kötet, 216.

⁶⁷ Karácsonyi Mihály Reseta Jánosnak, 1844. szeptember 20., C 121, 1. k., 236.

⁶⁸ Kovács Pál Reseta Jánosnak, 1844. október 25., C 121, 1. k., 244.

⁶⁹ Szögyény László Reseta Jánosnak, 1846. január 9., C 121, 2. k., 90.

⁷⁰ Utasítás Reseta Jánosnak, 1844. szeptember 20., C 121, 1. k., 235.

⁷¹ Kovács Pál Reseta Jánosnak, 1844. október 31., C 121, 1. k., 247.

ideiglenesen gondoskodván, 's mind ezekről az ország törvényhatóságait körrendeletileg már értesítvén.

Ezek folytán Uraságodnak minden könyvbírálati vagy könyvvizsgálati teendői egész kiterjedésökben megszűnvn: ugyan ezt Uraságodnak olly meghagyással adom tudtára, miszerint minden könyv vagy lapbírálattól és vizsgálattól, szoval minden ide vonatkozó teendőktől a' legszigorúbban tartózkodjék."⁷²

Ez a Reseta iratoknak a szerző cenzori tevékenysége alatt született utolsó oldala. A lap alján a következő, kifejezetten személyes jellegű, a dicső márciusi napok szellemétől ihletett jegyzet található:

„Már f. h. 15^{dikétől} vajúdik a Haza:
mit hozand létre, csak Isten tudja -
De azt tudom, hogy Hazámért és
Királyomért élek és halok

Pesten, Martius 27^{kén} 1848

Reseta m k e
Egyetemi tanár és volt kir.
Könyvbíró.⁷³

A Reseta-iratok az 1848 előtti cenzúrákat olyan megvilágításba helyezik, amely bizonyos értelemben ellentmond a témával kapcsolatban széles körben elterjedt, gyakran hangoztatott nézeteknek. Az iratok alapján a Metternich-korszak cenzúrája sokkal kevésbé volt rejtett és titkolózó intézmény, mint a régió későbbi cenzúrahatalóságai. A könyvek és újságok kötelező érvényű, meghatározott szabályok szerint történő, ismert szakemberek által végzett, előzetes vizsgálatának rendszerét talán még nyitottnak is nevezhetnénk. A rendszer igen hatékonynak bizonyult, mert a cenzorok egyéni felelőssége alá rendelte a könyvek kereskedelmi forgalmának megakadályozását és a betiltott kiadványok útjának ellenőrzését is. Mindez fizikai tevékenységgel is együtt járt: a tiltott könyveket be kellett gyűjteni a boltokból.

Metternich kancellár késői éveiben a magyarországi cenzúra sokkal higgadtabbnak tűnik, mint amit általában feltételezünk róla: még olyan ellenzéki államférfiak ellen, mint Kossuth, vagy olyan, a konfliktusoknak rendszeresen kitett csoportok mint a zsidók ellen sem lehetett nyílt, rosszindulatú támadást intézni.

Reseta János esete alapján úgy tűnik, a cenzúra kétarcú volt. Mint az a korszakban tipikusan látszik, a követelményeket szigorúság, azok végrehajtását pedig a híres-hírhedt osztrák-magyar hanyagság, *Schlamperei* jellemezte. A cenzúra gépezetét Bécsből és Pest-Budáról, hajthatatlan elvek alapján irányították, de a cenzor mindennapos tevékenysége során néha-néha mutathatott „engedékenységet” vagy „megértést”. Még egy olyan közismerten liberális felfogású férfi, mint Reseta János is cenzorrá válhatott több, mint másfél évtizedre. Noha elnéző magatartásáért felettesei gyakran egészen a megalázásig elmenően megdorgál-

⁷² Gróf Zichy Ferencz Reseta Jánosnak, 1848. március 17., C 121, 2. k., 283.

⁷³ MOL Reseta János iratai, C 121, 2. k., 283.

ták,⁷⁴ szolgálatait egészen az 1848-as forradalomig igénybe vették és megfizették. Iratainak tanúsága szerint végrehajtási utasítások alapján dolgozott, mondhatnánk: „parancsra tette”, amit a könyvvizsgálat és könyvbírálat terén tennie kellett. A Metternich-korszak néhány cenzora valójában a Habsburg „gondolatrendőrség” gépezetének alacsony fizetésű, engedelmes és gyakran megalázott hivatalnoka volt.

Végül egy megjegyzés, amely óvatos és merész is egyben. Reseta János esete az 1848-as forradalom előtt sokakban felidézheti a magyarországi helyzetet az 1989-90-ben lejátszódott politikai változások előtt. Számos párhuzamot vonhatunk a két korszak között. Utalhatunk mindjárt a cenzoroknak előírt, három kategóriás rostálási rendszer hasonlatosságára az 1840-es és 1970/80-as évek között. A Könyvbíráló Főhivatal hármas felosztása „kétes, tilalmas, illetve megengedett” könyvekre érdekes párhuzamot kínál a Kádár-korszak kultúrpolitikájának „három T” (tiltott, túrt és támogatott) kategóriájával és példa a térség autokrata uralmi struktúráinak hosszú, politikai rendszereken átívelő hagyományaira.

De hasonlatosság van a félszívűség között is, amellyel mindkét politikai rendszer kirendelt hivatalnokai: cenzorok, besúgók, rendőrök kormányukat szolgálták. Reseta, ez a liberális cenzor csak afféle tessék-lássék módra szolgálta a konzervatív kormányzatot, amely viszont folyton csalódní kényszerült hivatalnoka működésében. Resetának a helytartótanácsi iratok között őrzött hivatalos iratai, főként feletteseitől eredő utasításai megerősítik e cenzor liberális képét, és tovább építik a kelleetlenül dolgozó, „csak kötelességét teljesítő” (valójában nem szívvel-lélekkel teljesítő) könyvvizsgáló képzetét. A reformkori Magyarország cenzúrájának e kétarcúságát már a titkosügynök Zerffi Gusztáv is felismerte 1852-ben, amikor Louis-Napoléon párizsi cenzorairól, a *Bureau de l'Esprit Public* munkatársairól a 48 előtti hazai „könyvbírálok” jutottak eszébe: „Ez csaknem ugyanaz a virsaft mint Magyarországon a márciusi mozgalom előtt, ahol a cenzúrahivatalnokok mindenkinek kedvében jártak, aki az ellenzékhez számított, súlyt helyezvén rá, hogy ne a kormány hű szolgálinak, hanem inkább álcázott liberálisoknak tartassanak.”⁷⁵

Reseta is kövezte a forradalomhoz vezető utat azáltal, hogy támogatta az ellenzék tagjait, noha 16 éven át rendületlenül szolgálta a kormányt. A Metternich-éra alatt végig állami alkalmazásában állt, bár közben mindvégig rendszere sen ostromozták elégtelen szigoráért. Az idősödő cenzor kétlelkűsége és késő 20. századi utódainak Janus-arca között könnyen fedezhetünk fel hasonlóságokat, mint ahogy az 1840-es és 1980-as évek robbanás előtti Magyarországnak szellemi légköre is mutat párhuzamokat. A nagy horderejű politikai változások és társadalmi átrendeződések évadán, úgy tűnik, sok a közös vonás az állam szolgálatában álló, tudathasadásos elmék gondolkodásában és működési módjában.

⁷⁴ Mályuszné Császár Edit, szerk.: i. m. 49.

⁷⁵ Frank Tibor: Egy emigráns alakváltásai, i. m. 26–27. Saját fordításom. A teljes szöveget német nyelven ld. uo. 290–294., az idézett részlet a 293.-on; eredetije 1852. június 16-i keltezéssel a Haus-, Hof- und Staatsarchivban, Bécsben, Ministerium des Äussern, Informationsbüro, Karton 12, ad 4933/A.